

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W BIAŁYMSTOKU 1953–2018. LUDZIE, HISTORIA, ARCHIWALIA, red. M. Kietliński, Archiwum Państwowe w Białymstoku, Białystok 2018, ss. 550

Omawiana publikacja ma wyjątkowy charakter. Jest to praca zbiorowa, która ukazała się pod redakcją dr. Marka Kietlińskiego, od 1999 r. kierującego białostockim archiwum – najpierw jako p.o. dyrektor, a od listopada 2000 r. jako jego dyrektor. Składa się na nią 10 rozdziałów oraz dwa zbiory fotografii. Warto się im przyjrzeć.

Wstęp do pracy napisał Wojciech Woźniak, ówczesny naczelny dyrektor archiwów państwowych. Wspominał w nim krótko o historii archiwum – od powołania w 1920 r. pierwszej placówki, która nie rozpoczęła działalności, przez kolejny początek w 1953 r. do 2018 r., w którym archiwum, w 65-lecie swojego istnienia przeprowadziło się do nowej siedziby. Wskazuje to zarazem szczególnie moment, w jakim ukazała się publikacja. Pierwszy rozdział, *Kronika Archiwum Państwowego w Białymstoku 1953–2018*, przygotował dr Kietliński. 130-stronicowe zestawienie oparł na sprawozdaniach „składanych corocznie do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych” (s. 9), a także na korespondencji. Wyjaśnił też, że ujął w niej zarówno centralę w Białymstoku, jak i oddział zamiejscowy w Łomży. Treści wpisów zawierają także informacje o powiatowych archiwach państwowych (dalej: PAP) w Bielsku Podlaskim, Ełku, Łomży i Suwałkach, które działały na obszarze województwa białostockiego. Pod datą 31 stycznia 1976 r. jest np. informacja o zmianie organizacji archiwów – powstaniu Wojewódzkiego Archiwum Państwowego (dalej: WAP) w Suwałkach z Oddziałem w Ełku, Oddziału w Łomży WAP w Białymstoku oraz Ekspozytury w Bielsku Podlaskim (s. 45). Kolejne wpisy w *Kronice*, z datą dzienną lub miesięczną, mają charakter bądź krótkiej informacji o wystawie (np. w 1966 r. w ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego „Miasta Białostoczczyzny w dokumencie historycznym na tle dziejów”, później wspomniane wystawy banerowe przed budynkiem i wystawy internetowe), konferencji (w tym kolejne Międzynarodowe Konferencje Źródłoznawcze), promocji publikacji, audycji w mediach, wyjeździe służbowym, bądź opisu przejścia większych lub cenniejszych archiwaliów. Wiele wydarzeń miało charakter interdyscyplinarny, a pracownicy archiwum byli ich uczestnikami, np. 18 czerwca 2010 r. – „Dni Miasta Białegostoku” archiwum uczciło wystawą poświęconą Janowi Glince (s. 109).

Prawie każdego roku, z datą 31 grudnia, został omówiony ówczesny stan zasobu, struktura archiwum, osoby kierujące placówką i najważniejsze wydarzenia mijającego roku, nie ujęte osobno. Pozwala to obserwować systematyczny rozwój archiwum i zwiększanie się jego zasobu. Do końca 1953 r., pierwszego roku działalności, pozyskano 49 zespołów archiwalnych – 275 m.b., w końcu 1973 r. zasób WAP liczył już 530,59 m.b. – 74 872 j.a.; liczbę zespołów podano dla PAP

w Bielsku Podlaskim, Łomży i Ełku oraz Oddziału Terenowego w Suwałkach, ale brakuje takiej informacji dla centrali. Na koniec 2017 r. zasób archiwum liczył 2427 zespołów – 4239,01 m.b., 478 620 j.a. We wpisach wspominał autor i wydarzenia o szerszym znaczeniu, np. 14 lipca 1983 r. „ukazała się ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach” (s. 56) i wzmianki o ciekawych odkryciach, np. w 1987 r. dr Jerzy Szumski, rejestrując tzw. mikrofilmy aleksandryjskie, natrafił „na korespondencję Himlera [sic!] ze Speerem w sprawie likwidacji getta w Białymstoku” (s. 60). Wspominał też drobiazgi codzienne, świadczące o warunkach, w jakich archiwum działało, np. 21 września 1953 r. przejęło wiele akt, ale „Pracownicy Archiwum poprosili o talony na dwa rowery w ramach przydziałów pracowniczych i o talon na motocykl” (s. 12), w 1970 r. zaś pracownicy archiwum brali udział w pracach Komisji Metodycznej archiwum w Warszawie, a w PAP w Bielsku Podlaskim „temperatura w magazynie spadała w zimie do 0° C, gdyż przydział węgla do pieca był niewystarczający” (s. 39).

Mimo zakreślonych ram chronologicznych *Kroniki*, opisano w niej także osiem wydarzeń sprzed 1953 r. – od dekretu z 7 lutego 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami i powołania Archiwum Państwowego w Białymstoku w 1920 r., przez likwidację „Archiwum w Łomży” w 1930 r., do dekretu z 10 listopada 1950 r., którym zostało powołane Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku. Niekonsekwencje chronologiczne zdarzyły się też w niektórych, nielicznych wpisach. Na przykład przy dacie 20 czerwca 1960 r. – kiedy archiwum otrzymało budynek przy Rynku Kościuszki – autor przedstawił długą historię archiwum i otoczenia z lat 1919–2009 (s. 21–25), zaś pod datą 20 czerwca 1994 r., kiedy archiwum otrzymało pierwszy komputer, opisano m.in. późniejsze wykorzystywanie baz danych SEZAM i ELA, powstałych w następnych latach, i inne późniejsze działania bez dokładnego określania ich dat (s. 68–69).

Kolejne trzy rozdziały zawierają przedstawienie działań oddziałów wewnętrznych. Opisał je ich kierownicy. Odczuwalny jest brak odrębnej części poświęconej zamiejscowemu Oddziałowi w Łomży, mającemu najdłuższe w regionie tradycje archiwalne. Jarosław Maciejczuk przedstawił działalność Oddziału I – Ewidencji, Informacji i Udostępniania w latach 2002–2017, większość danych pokazując w tabelach. W tej działalności jako pierwsze wyróżnił prowadzenie ewidencji zasobu archiwalnego – do 2017 r. za pomocą systemu SEZAM, później ZoSIA¹. Dane umieścił w pięciu tabelach, w tym zmiany w rozmiarze (jedynie w 2004 r. zanotowano jego zmniejszenie w wyniku opracowania) – także drobne, wynikłe z opracowania i prac porządkowych, które można było uogólnić. Część tę kończy stwierdzenie: „Archiwum w okresie 2002–2017 nie

¹ Bartłomiej Samarski, omawiając stan ewidencji w marcu 2018 r., wymienił jednak jako podstawową bazę danych SEZAM – s. 177.

zakupiło żadnych materiałów archiwalnych” (s. 150). Kolejne dwa działania to udostępnianie zasobu i wykonywanie kwerend, również przedstawione w formie statystycznej, w tabelach. Wynika z nich, że udostępnienie kopii cyfrowych w Internecie wpłynęło na zmniejszenie liczby użytkowników w pracowni naukowej, jednak liczba kwerend nieco wzrosła na skutek zainteresowania dokumentami przydatnymi do otrzymania Karty Polaka. Ostatnie działanie oddziału to przechowywanie zasobu – w tej części zostały opisane magazyny archiwalne.

Sławomir Iwaniuk przedstawił Oddział III – Nadzoru Archiwalnego w latach 1998–2017. Datą początkową było wydzielenie w strukturze archiwum tej komórki organizacyjnej. Autor opisał zadania oddziału i jego zmienny skład osobowy. Podkreślił, że w 1999 r. znacznie zwiększyła się liczba nadzorowanych podmiotów – po dopisaniu do jej listy urzędów gmin i urzędów miast. Zauważył też znaczne zwiększenie rozmiaru materiałów archiwalnych do przejęcia z przedpola – z 2020 m.b. w 2000 r. do 6462 m.b. w 2017 r., dodając, że nie wlicza do tego „nawisu” dokumentacji wydziałów ksiąg wieczystych, dokumentacji geodezyjno-kartograficznej oraz akt osobowych. Wspomniał o zaangażowaniu od 2010 r. w tworzenie przez Podlaski Urząd Wojewódzki systemu Elektronicznego Zarządzania Dokumentacją, który z czasem stał się jednym z wiodących na rynku i wdrażanym w wielu urzędach, w tym w archiwach państwowych. Autor uznał jednak, że najbliższe ćwierćwiecze będzie czasem równoległego funkcjonowania dokumentacji tradycyjnej i elektronicznej, i zakończył pozytywną oceną: „wysokie kompetencje archiwistów z Oddziału III umożliwiają rozwiązywanie na bieżąco wszelkich problemów związanych z nadzorem” (s. 168).

Bartłomiej Samarski, autor rozdziału *Działalność Oddziału II Opracowania zasobu w latach 2008–2018 (z retrospekcjami)*, pod koniec roku 2007 objął kierowanie tym oddziałem po odejściu na emeryturę wieloletniego kierownika dr. Jerzego Szumskiego. W celu przybliżenia zagadnienia, także osobom niezwiązanym z archiwami, pokusił się o definicję opracowania: „całość prac archiwisty, zmierzająca do nadania danemu zespołowi archiwalnemu właściwego, trwałego układu, zabezpieczenie go przed możliwością zniszczenia, by w tejże postaci mógł być udostępniony użytkownikowi”, a „efektem końcowym całego procesu, oprócz uporządkowanego i zabezpieczonego zespołu, jest także sporządzenie właściwych pomocy ewidencyjnych” (s. 169–170). Można dyskutować, czy definicja ta jest wystarczająco precyzyjna, ale publikacja nie ma przecież charakteru słownikowego. Autor cofa się w opowieści do lat 50. XX w., kiedy zaczęła działać pierwsza komisja metodyczna, i kolejno omawia umiejscowienie opracowania w strukturze archiwum oraz wymienia „kamienie milowe” w tym zakresie, np. opracowanie zespołu nr 2 – Kamera Wojny i Domen w Białymstoku (1993–2001) oraz nr 280 – Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie (1983–2007). Tekst uzupełniają przypisy odsyłające do wykorzystanych źródeł informacji. Opis aktywności oddziału w latach 2008–2018, to raczej wykaz działań promocyjnych i popularyzatorskich, które stały się jego zadaniem, a opraco-

wanie od 2015 r. praktycznie nie jest wykonywane. Autor wspomina wystawy, publikacje, lekcje archiwalne, prowadzenie stron internetowych, a także notuje znaczny spadek rozmiaru zasobu opracowywanego. Na zakończenie stawia pytania otwarte, istotne z punktu widzenia nie tylko tego jednego archiwum: czy po przestawieniu archiwów na informatyczny tryb pracy będzie „czas i możliwości, by powrócić do podstaw swej pracy? Być może jest to czas rewolucji, który należy zwyczajnie przetrwać” (s. 186).

Osobny rozdział, *Dokumentacja osobowo-płacowa w Archiwum Państwowym w Białymstoku*, poświęcono zadaniom stosunkowo nowym w archiwach państwowych, wynikającym z nowelizacji ustawy archiwalnej w 2003 r. Urszula Siłkowska przedstawiła nie tylko podstawy prawne i dane statystyczne dotyczące działalności przechowalniczej oraz wykaz podmiotów, których dokumentację archiwum przechowuje. Podała też zasady wydawania kopii z tej dokumentacji oraz cennik za te usługi, co w publikacji o charakterze pamiątkowym nie wydaje się konieczne.

Środkową część publikacji zajmują informacje o ludziach – pierwszym członie podtytułu. Taki element książki pamiątkowej jest nowością w literaturze archiwalnej. Na 35 stronach przedstawiono 160 osób, które pracowały w latach 1953–2018 w Centrali w Białymstoku, PAP w Bielsku Podlaskim i Łomży oraz Oddziale w Łomży. Zebrano dane w formie mini biogramów, które zawierają daty zatrudnienia, kolejne stanowiska, przyznane odznaczenia, studia kończone w trakcie pracy, inne pełnione funkcje poza archiwum, wykonywane zadania, a w wypadku osób zmarłych także daty urodzenia i śmierci. Noty biograficzne opracowali Marek Kietliński i Monika Kuźmicka. Zapisy formułowali w czasie przeszłym lub teraźniejszym, sporadycznie podając nieaktualne informacje². Stosunkowo dużo uwagi poświęcili przy tym sporządzeniu wykazów zespołów archiwalnych opracowanych przez pracowników, nie wyliczali ich jednak w sposób jednolity. Czasem były to tylko nazwy zespołów, częściej nazwy uzupełnione o daty skrajne, podawane w różny sposób, z zastosowaniem różnych nawiasów. Nazwy i daty skrajne najczęściej ujmowane były w cudzysłów³. Sporadycznie dodawano do nich uzupełnienia typu „grupa zespołów akt” (s. 219) lub „nr z. 1361” (s. 205). 60 następnym stronom zajmuje, można tak uznać, ciąg

² Przykładem może być osoba, która jednocześnie zajmuje się prowadzeniem bazy danych SEZAM i aktualizacją danych w systemie ZOSIA [sic!] (s. 213) czy pracownik zatrudniony do 31 stycznia 2005 r., który „Wykonuje także kwerendy” (s. 224).

³ Zdarzało się, że dane podane w publikacji różniły się od danych z ewidencji zasobu, np. s. 211 – „»Społem« Centralny Związek Spółdzielni Spożywców w Białymstoku. Wydział Lustracji w Białymstoku” – w ewidencji: Centralny Związek Spółdzielni Spożywców „Społem” Biuro Lustracji w Warszawie Wydział Lustracji w Białymstoku; s. 220 – „Kamera Wojny i domen 1795–1807” – w ewidencji: Kamera Wojny i Domen w Białymstoku, 1796–1807. Ten ostatni zespół na s. 305–310 podawany jest jako Kamera Wojny i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich, 1795–1807 [1810]. Różnice mogą częściowo wynikać ze zmian, jakie zaszły od opracowania zespołu do publikacji książki, częściowo jednak z braku jednolitej redakcji całości tomu.

dalszy prezentacji pracowników – bibliografia ich publikacji z okresu pracy w archiwum, czasem także późniejszych, zestawiona przez Bożenę Karpacz. Bibliografia obejmuje publikacje 39 pracowników, występujących jako autorzy (artykułów, książek, wstępów, recenzji) bądź redaktorzy. Dla każdego z nich został sporządzony osobny wykaz, zawierający bibliografię z okresu pracy w archiwum⁴. Przy sporządzaniu opisów przyjęto jednolity schemat, konsekwentnie stosowany.

Kolejny rozdział, *Najcenniejsze dokumenty Archiwum Państwowego w Białymstoku*, autorstwa Samarskiego, składa się z dwóch części – opisów 35 dokumentów oraz 36 ich zdjęć. Najstarszym omówionym jest sumariusz księgi ziemskiej drohickiej z lat 1640–1697, a najnowszym – protokół z posiedzenia Wojewódzkiego Komitetu Obrony w Białymstoku z 14 grudnia 1981 r. Notki składają się z trzech części: opis zewnętrzny, opis dokumentu i kontekstu jego wytworzenia oraz wskazanie zespołu i sygnatury. Wszystkie dokumenty przechowywane są w centrali archiwum – nie ma żadnego przykładu z Oddziału w Łomży. W tym wyborze znalazły się nie tylko dokumenty z zasobu archiwalnego, lecz także „Latopis wojny” ze zbiorów biblioteki i fotografia ze Zbioru zdjęć i pocztówek. Brak wskazania numeru tego zbioru oraz jego brak w ewidencji zasobu archiwalnego sugerują, że chodzi o zbiór pozostający poza ewidencją archiwalną i biblioteczną.

Na kolejnych 60 stronach zamieszczono rozdział *Archiwum Państwowe w fotografii*, choć nie każda z ilustracji przedstawia archiwum i nie każda jest fotografią. Jest to jedyna część publikacji, której autor (redaktor?) nie został podany. Ilustracje spięte są, jak klamrą, fotografiami placu z widokiem na kościół i budynek, w którym w latach 1960–2018 mieściło się archiwum państwowe. Pierwsza fotografia datowana jest na początek XX w., kiedy kościół farny był rozbudowywany, a archiwum jeszcze nie istniało, choć przy placu Bazarnym stał już XVIII-wieczny budynek odwachu (s. 363). Ostatnia została wykonana 28 maja 2018 r., a widać na niej Rynek Kościuszki z kościołem katedralnym i budynkiem archiwum, przed którym znajdowała się wystawa archiwalna (s. 422). Umieszczone między nimi ilustracje mają układ zbliżony do chronologicznego. Większość z nich przedstawia budynki i pracowników w Białymstoku, mniej liczne dokumentują Oddział w Łomży. Ilustracje zostały uzupełnione o podpisy – szczególnie dokładne w wypadkach, kiedy przedstawiają zidentyfikowane osoby, uwiecznione w trakcie różnych okoliczności – bardziej i mniej oficjalnych. Imiona, nazwiska i często funkcje tych osób stanowią szczególną wartość informacyjną. Żałować można, że nie podano autorów większości fotografii. Zdjęcie na s. 422 kończy tematykę związaną z siedzibą archiwum na Ryнку Kościuszki.

⁴ Bożena Karpacz podała, że bibliografia zawiera 939 pozycji bibliograficznych. Niejedna z publikacji była dziełem zbiorowym, więc została podana przy każdym ze współtwórców.

Ostatnie dwa rozdziały przedstawiają najnowszą historię: *Kronika budowy obiektu Archiwum przy ulicy Adama Mickiewicza 101*, autorstwa Marka Kietlińskiego, oraz *Budynek Archiwum Państwowego w Białymstoku przy ulicy Adama Mickiewicza 101*, autorstwa Marka Kietlińskiego i Łukasza Trzeciaka. W pierwszym z nich Kietliński w formie kalendarium (2008–2018) przedstawił działania prowadzące do przygotowania nowej siedziby archiwum, ukazując je w kontekście innych inwestycji budowlanych archiwów państwowych. Poprzedził je narracyjnym opisem wcześniejszych starań o pozyskanie nowego obiektu. Elementy narracyjne występują także w kalendarium, w którym zostały zapisane ważne decyzje, pisma i spotkania, nazwy firm i nazwiska osób biorących udział w pracach, czasem w postaci list obecności na spotkaniach, dane techniczne i finansowe (np. wartości użytkowanych działek, koszty inwestycji) oraz pierwsze spotkania w już istniejącym budynku.

Wpisy zostały sformułowane w różny sposób, a sporadycznie autor zamieszczał uwagi typu „W zasadzie rozmowy zakończyły się patem” (s. 435). Najobszerniejszy wpis omawia dzień 29 maja 2017 r., kiedy odbyło się wmurowanie aktu erekcyjnego na budowie nowej siedziby – przytoczono w nim także treść tego aktu (s. 448–543). Ostatni wpis, o rok późniejszy – 29 maja 2018 r. – informuje o przetargu na translokację i dezynfekcję. Następny rozdział także dotyczy nie tylko nowego budynku przy ulicy Mickiewicza. Pierwsze jego części, to *Potrzeba wybudowania nowego obiektu Archiwum* oraz *Zakres działalności Archiwum* (w tej części przywołano nawet Strategię archiwów państwowych na lata 2010–2020), dotyczący spraw ogólniejszych. Niektóre informacje zostały ponownie tu podane, niestety, czasem w nieco innym brzmieniu, co czyni z publikacji niezbyt pewne źródło informacji⁵. Pewne dane są bardzo istotne, mówią o doniosłości zrealizowanej w Białymstoku inwestycji. Nowa siedziba archiwum była pierwszą zaprojektowaną i zbudowaną, opartą na standardach budynku archiwalnego opracowanego przez Marię Boruszkowską, Annę Czajkę, Dariusza Dunajskiego i Ryszarda Wojtkowskiego (s. 467), na bazie norm międzynarodowych i z uwzględnieniem polskich doświadczeń z ostatnich lat. Końcowa część książki, *Budowa nowego budynku Archiwum w fotografii*, zawiera ilustracje wydarzeń opisywanych w kalendarium. Pierwsze przedstawiają wizualizacje budynku z 2013 i 2017 r. Następne dokumentują etapy budowy oraz odbywające się tam spotkania, a kilka stanowi kopie dokumentów. Szkoda, że zabrakło korelacji materiału ilustracyjnego z tekstem, która uczyniłaby sprawniejszym korzystanie z zawartości publikacji. Dla przykładu można podać, że kopię aktu erekcyjnego zamieszczono na s. 510⁶, uroczystość jego podpisania i wmurowania oraz wpisy do księgi pamiątkowej ilustrują zdjęcia na s. 501–516;

⁵ Na przykład na s. 434 wspomniana jest umowa „z firmą Arkon pw. Biuro Architektoniczne Jan Kabac na opracowanie koncepcji budynku”, na s. 466 zaś jest mowa o wykonaniu „Koncepcji Architektoniczno-Programowej przez architekta Jana Kabaca z biura projektowego ARKON”.

⁶ Pozwala ona na stwierdzenie, kto faktycznie i w jakim miejscu ten akt podpisał.

kopia zaproszenia na tę uroczystość zamieszczona została na s. 498. Nie jest jednak jasne, w jakim celu zebrały się na budowie osoby uwiecznione na zdjęciu datowanym na 8 listopada 2017 r. (s. 527), skoro ostatnia narada odbyła się tam 7 listopada 2017 r. (s. 453–454). Podobnie jak we wcześniejszych galeriach, także i w tej ostatniej zdjęcia nie zostały ponumerowane i spisane. Zabrakło też jednolitej redakcji, która uczyniłaby z materiałów bardziej spójną całość.

Podsumowując, tom publikacji ma staranną szatę graficzną, jest w sztywnej okładce, która symbolicznie pokazuje przełomowy moment, w jakim została ona wydana. Przednia część okładki ilustrowana jest zdjęciem nowego budynku, a tylna – dawnego, użytkowanego do 2018 r. Archiwum kroczy w przyszłość, nie zapominając jednakże o przeszłości. Znakiem czasu jest informacja na stronie redakcyjnej o wydaniu „dzięki wsparciu finansowemu Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych”. Zawartość omawianej publikacji jest bardzo różnorodna, dotyczy tematów ujętych w jej podtytule: „ludzie, historia, archiwalia”. Nie są one omawiane rozdzielnie, lecz zostały ujęte w różnych częściach. Najmniej jest informacji o archiwaliach, warto więc przypomnieć, że zasób białostockiego archiwum był omawiany w sukcesywnie wydawanych informatorach. W tej książce archiwalia wspomniane są w sposób sprawozdawczy oraz jako najcenniejsze dokumenty. Jednym z nich jest *Silva rerum* rodu Krassowskich z 1763 r., stanowiące odrębny zespół archiwalny. Omawianą publikację, złożoną z niejednolitych części⁷, można porównać właśnie do *silva rerum*. Brak jest w niej aparatu naukowego – przypisy podano jedynie w jednym rozdziale. Nie sporządzono też indeksów, wykazów ilustracji i wykazu skrótów (np. FUW, APB, WAP, PAP, URM, EIU i EiU, Kur. Por. – niektóre dzisiaj są jeszcze powszechnie znane), które ułatwiałyby korzystanie z publikacji. Mimo to pozostanie ona trwałym zapisem i dokumentacją wydarzeń nie tylko ostatnich kilku lat. Dlatego warto polecić ją czytelnikom mniej i bardziej znającym problematykę funkcjonowania archiwów.

Anna Laszuk

(Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych)

⁷ Tytuł też ma kilka wariantów – oprócz właściwego, jest tytuł okładkowy: *Archiwum Państwowe w Białymstoku 1953–2018. Księga pamiątkowa*, oraz tytuł grzbietowy: *Archiwum Państwowe w Białymstoku 1953–2018*.